

ВПЛИВ КРИМІНАЛЬНОЇ СУБКУЛЬТУРИ НА ПРАВОПОРЯДОК

СОКУРЕНКО Валерій Васильович - ректор, генерал поліції третього рангу, доктор юридичних наук, доцент (Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків)

В статті розглянуті питання, пов'язані з особливостями удосконалення правового регулювання діяльності по протидії впливу кримінальної субкультури з урахуванням позитивного досвіду зарубіжних держав в розв'язанні означених проблем.

Ключові слова: кримінальна субкультура, насильство, протидія, правове забезпечення, кримінальне право.

Постановка проблеми

Є аксіомою той факт, що місця позбавлення волі, зокрема, притаманна їм кримінальна субкультура, впливають на особистість як криміногенний фактор [1, с. 151]. Більше того, у висновках багатьох вчених помітна однотайність у тому, що при вивченні причин протиправної поведінки необхідно враховувати не тільки самі дії, а й події, які їм передували, адже особистість та її світогляд формуються, перш за все, під впливом соціальних факторів [2, с. 146]. Важливим у зв'язку з цим є й інший висновок по суті означеної проблеми: сутність людської поведінки, її спрямованість та зміст мають, насамперед, соціальні причини виникнення та значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання, що стосуються вироблення і вдосконалення шляхів правового врегулювання протидії впливу кримінальної субкультури на соціальні процеси, було і залишається у центрі уваги як вітчизняних, так і зарубіжних вчених-кримінологів і пенітенціаріїв. Зокрема,

ці проблеми вивчали такі вчені, як О.М. Бандурка, І. Г. Богатирьов, В. В. Голіна, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, О. Г. Колб, О. Г. Крикушенко, А. М. Левченко, О. М. Литвинов, В. Ф. Пирожков, А. Р. Ратинов, О. В. Старков, А. Х. Степанюк, Г. Ф. Хохряков, Г. Й. Шнайдер та ін. Однак ідеї таких досліджень, незважаючи на їх обґрунтованість та теоретико-прикладний характер, не знайшли конкретного відображення в правових нормах, які регламентують основні питання кримінальної субкультури і напрямів протидії їй у суспільстві в цілому. Правовий нігілізм щодо вищезгаданих проблем не сприяє зміцненню законності і правопорядку, додержанню прав і свобод громадян як в Україні, так і на міжнародному рівні (з огляду на зростаючі масштаби транснаціональної злочинності). Усе зазначене пояснює як актуальність вирішення цих проблем, так і необхідність віднайдення шляхів удосконалення правового регулювання протидії впливу кримінальної субкультури, що і є метою даної статті.

Виклад основного матеріалу

Під поняттям кримінальної субкультури розуміється частина загальної культури, яка відрізняється своєю антисуспільною направленістю і яка має свою соціальну групу носіїв із осіб, пов'язаних в тій чи іншій мірі з кримінальним світом. Носії кримінальної субкультури характеризуються певними ознаками, а саме: поведінкою, одягом, зовнішністю, татуванням, жестами, мовою (жаргоном), тобто своєрідним іміджем. Кримінальна субкульту-

тура, порівняно з іншими субкультурами, є можливо найдавнішою. Її виникнення було викликано природною обособленістю осіб, порушують закон (арешти, підпілля, «сходки», висилка в віддалені місця, необхідність маскуватись і потреба «розпізнавати своїх»). У результаті цього утворилась особливо жорстока субкультура з чітким ієрархічним розмежуванням і своїми законами [3]. В Україні багато елементів кримінальної субкультури проникли в масову культуру: «блатний жаргон», татування, «блатні» пісні, традиції і обряди «злочинського» світу і т.п.). Кримінальна субкультура впливає на стан правопорядку.

Сучасна криміногенна ситуація і тенденції її розвитку здебільшого пояснюють вплив кримінальної субкультури на стан правопорядку в цілому в країні, що, у свою чергу, підтверджують те, що традиційні підходи, які склалися в новітній історії нашої держави (із 1991 р., тобто з часу визнання її незалежною) до формування політики протидії злочинності, розуміння завдань і цілей діяльності в даній сфері суспільних відносин, методів і засобів їх досягнення, не можуть забезпечити нормальну життєдіяльність і засуджених під час відбування ними покарання у виді позбавлення волі, і всього населення України. Важливим у цьому контексті є вивчення та впровадження в практичну діяльність позитивного зарубіжного досвіду. Саме таке завдання є визначальним, що знаходить свій прояв у всіх прийнятих останнім часом в Україні нормативно-правових актах, спрямованих на протидію злочинності, особливо таких її суспільно небезпечних видів, як рецидивна, організована і транснаціональна[4].

Як із цього приводу зазначили деякі зарубіжні фахівці, інтернаціоналізація злочинності, необхідність об'єднання зусиль держав у боротьбі проти неї зумовили тенденцію до інтернаціоналізації законодавства [5, с. 5]. Разом із тим заслуговує на увагу й інший висновок, а саме: не маючи власного доктринального підходу до вирішення багатьох питань законотворчості, ми можемо опинитися в полоні всебічного бажання скоріше пристосувати національну систему правовідносин, передусім конституційних, до європейських демократичних стандартів при абсолютному ігноруванні політичних, національно-етнічних,

культурних і правових особливостей розвитку власної державності [6, с. 81–82]. Щоб цього не сталося, важливо усвідомити, що роль міжнародно-правових джерел у вітчизняній правовій системі повинна розглядатися через призму їх авторитетності і апробованості.

У міжнародно-правовій практиці, як і в Україні, відсутні норми права, в яких прямо ставилося б питання протидії кримінальній субкультури, у тому числі і в місцях позбавлення волі. Проблеми кримінальної субкультури на міжнародному рівні пов'язують з транснаціональною, організованою та рецидивною злочинністю, хоча ні в загальних, ні в спеціальних міжнародно-правових актах і в національних законодавствах зарубіжних держав будь-яких правових перешкод вказаному суспільно небезпечному явищу не створено. Так, у Кримінально-виконавчому кодексі (далі – КВК) Російської Федерації, на відміну від КВК України, ні завдань із профілактики асоціальної поведінки (ст. 1), ні заборон щодо дотримання та поширення засудженими певних елементів кримінальної субкультури (ч. 4 ст. 107) не передбачено [7]. Більше того, у Правилах внутрішнього розпорядку (далі – ПВР) виправних колоній Російської Федерації відсутній спеціальний розділ, що стосується профілактики правопорушень, який існує в ПВР УВП України (п. 57).

Не визначені ці завдання і заборони і в КВК Республіки Білорусь. Винятком є ч. 3 ст. 9, у якій мова йде про профілактичне спостереження, яке здійснює кримінально-виконавча інспекція [8].

Нічого в цьому контексті немає і в законодавстві держав Європейського Союзу [9, с. 163–181] і в інших зарубіжних державах [10, с. 62–123]. У той самий час зарубіжні науковці, зокрема Г. Й. Шнайдер, постійно наголошують, що субкультурні групи поділяють частину елементів субкультури з пануючою культурною традицією (цивілізацією), але при цьому зберігають і власні норми поведінки, і цінності, що відрізняють її від загальносуспільної культури [9, с. 284]. При цьому особливу суспільну небезпеку несе в собі субкультура насильства. У цій системі цінностей і поведінки у людей виробляється свій спосіб життя та власні погляди, орієнтовані на насильство. Представники цієї субкультури

сповідують насильство, для них воно не є забороненим, не викликає почуття вини за його прояви [9, с. 290].

Таким чином, на науковому рівні проблеми кримінальної субкультури обговорюються і за кордоном, оскільки мають теоретико-прикладний характер, особливо в умовах протидії тероризму, наркобізнесу, торгівлі людьми та здійснення нових за технологією кримінально каранних діянь [10, с. 168]. Більшість міжнародно-правових актів, що стосується тією чи іншою мірою сфери виконання покарань (загального і спеціального характеру), спрямована на забезпечення основних прав і свобод людини і громадянина, у використанні яких засуджені не обмежені згідно із законом і вироком суду. Саме через ці правові та теоретичні джерела і реалізуються за кордоном доктринальні моделі соціальної реабілітації, моделі справедливості, «відволікаючі» програми тощо [11, с. 422–427], які стають певними перешкодами для протидії негативному впливу кримінальної субкультури. Серед таких міжнародно-правових актів слід виділити такі, як:

1) Загальна декларація прав людини, у ст. 3 якої закріплено, що кожна людина має право на особисту недоторканність, а у ст. 5 – те, що ніхто не повинен зазнавати тортур або жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує людську гідність, поводження чи покарання. Ці положення, зокрема, знайшли своє відображення у ч. 3 ст. 50 КК України та ч. 1 ст. 1, ст. 10 КВК України;

2) Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, який одним із пріоритетних визнав право на особисту недоторканність (ст. 9) і закріпив принцип діяльності кожної держави із запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими (ст. 7, 10, 11 та ін.). Аналогічне положення міститься у ст. 28 Конституції України та ст. 5 КВК, урахувавши, що як форма прояву соціальної та моральної свободи поняття «гідність» включає в себе право людини на повагу, визнання її прав, а також усвідомлення нею свого обов'язку й відповідальності перед суспільством;

3) Декларація про права та обов'язки окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати та захищати загальноприйняті права людини і основні свободи, у ч. 1 ст. 2 якої за-

кріплено те, що кожна держава несе відповідальність та має головний обов'язок захищати, заохочувати та здійснювати всі права людини й основні свободи, зокрема, шляхом ужиття таких заходів, які можуть бути необхідними для створення необхідних умов у соціальній, економічній, політичній, а також в інших сферах і правових гарантіях, потрібних для забезпечення того, щоб усі особи під її юрисдикцією, індивідуально та спільно з іншими, могли користуватися всіма цими правами і свободами на практиці;

4) Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню або ув'язненню в будь-якій формі. Наприклад, у принципах 1, 3, 4, 6 та ін. визначено правові механізми та гарантії реалізації зазначеними особами своїх прав;

5) Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку, у п. 9 спеціальних положень яких наголошено, що ці засоби застосовуються лише у випадках самооборони або захисту інших осіб від неминучої смерті, або серйозного поранення, або з метою запобігання вчиненню особливо тяжкого злочину та ін., що, безсумнівно, створює додаткові правові гарантії для забезпечення прав засуджених у місцях позбавлення волі;

6) Кодекс поведінки посадових осіб у підтриманні правопорядку, ст. 2 якого передбачає, що під час виконання своїх обов'язків названі особи поважають і захищають людську гідність; підтримують і захищають права людини, тобто всіх осіб;

7) інші міжнародно-правові акти, що пов'язані з регламентацією діяльності у сфері виконання покарань.

У такому ж контексті сформовані й інші міжнародно-правові акти, присвячені правам людини і громадянина, що становлять методологічну базу як для аналізу існуючих проблем у вітчизняній правозастосовній практиці, так і для розроблення науково обґрунтованих заходів, спрямованих на підвищення ефективності діяльності щодо забезпечення прав засуджених у виправних колоніях України. До таких, зокрема, можна віднести Принципи ефективного розслідування і документації катувань та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання, рекомендовані

Резолюцією Генеральної Асамблеї 55/89 від 4 грудня 2000 р. [12]. Ці ж ідеї покладені в основу нормативно-правових актів Ради Європи. Зокрема, в Європейській конвенції з прав людини (так званій «Римській конвенції»), прийнятій 4 листопада 1950 р., у преамбулі зазначено, що метою Ради Європи є досягнення єднання між її членами, а одним із методів, за допомогою якого цієї мети буде досягнуто, вважається дотримання і подальша реалізація прав і основних свобод людини [13]. Механізм втілення цього принципу визначений у відповідних статтях Конвенції, а саме: 1) ч. 1 ст. 2, у якій ідеться про те, що жодна людина не може бути умисно позбавлена життя інакше ніж на виконання вироку суду, винесеного після визнання її винною у вчиненні злочину, за який законом передбачено таке покарання; 2) ст. 3, згідно з якою жодна людина не може бути піддана катуванням, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню; 3) ч. 1 ст. 5 – кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Жодна людина не може бути позбавлена волі інакше ніж до процедури, встановленої законом; 4) ст. 17 – ніщо в цій Конвенції не може тлумачитися як таке, що дає будь-якій державі, групі або особі право займатися будь-якою діяльністю або вчиняти будь-яку дію, спрямовану на ліквідацію будь-яких прав і свобод, що викладені в цій Конвенції, або на обмеження їх у більшому обсязі, ніж передбачено в Конвенції та ін.

Перераховані та інші позитивні моменти в міжнародно-правових актах, безумовно, слід враховувати, вживаючи заходи щодо формування системи протидії кримінальній субкультурі і реалізації кримінально-виконавчої політики України в цілому. Як з цього приводу зробили висновок деякі дослідники, незважаючи на те, що чинне кримінально-виконавче законодавство України переважно відповідає міжнародним стандартам, фактичні умови утримання засуджених в УВП мають значні розбіжності з міжнародними стандартами поводження й утримання засуджених, включаючи і питання, пов'язані із забезпеченням їх прав і законних інтересів [14, с. 208–209], на що теж треба звертати увагу при руйнуванні детермінант формування та відтворення кримінальної субкультури.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Підводячи підсумок, необхідно сказати, що як в Україні, так і за кордоном у законодавстві відсутні норми, які перешкождали б посяганням кримінальної субкультури на суспільні цінності (мораль, культуру, традиції тощо), однак окремі елементи правового механізму запобігання і боротьби закріплені в нормативно-правових актах із питань протидії організованій злочинності, екстремізму, тероризму та іншим видам насильницьких злочинів. У такому ж контексті сформульовано й головні міжнародно-правові джерела у сфері попередження злочинності та кримінального правосуддя.

Безумовно, що все це, з огляду на взяті міжнародні зобов'язання, можна використувати в Україні як методологічне підґрунтя для удосконалення правових основ протидії кримінальній субкультурі в цілому і в місцях позбавлення волі в тому числі. Зокрема, як показали результати вивчення доктринальних джерел міжнародно-правового характеру, науковий інтерес вчених до цих питань носить перманентний характер, хоча пошуки активізувалися в сучасних умовах глобалізації, поширення тероризму і транснаціональної злочинності, що може бути використано як додатковий аргумент при розробці науково обґрунтованих заходів, спрямованих на протидію негативному впливу кримінальної субкультури на соціальні процеси в Україні.

Література

1. Муравйов В. К. «Арештанська спільнота» як суспільно-психологічний феномен у місцях позбавлення волі / В. К. Муравйов // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – Київ : КІВС, 2000. – № 5. – С. 151–157.
2. Пирожков В. Ф. Кримінальна субкультура: психологічна інтерпретація функцій, содержания, атрибутики / В. Ф. Пирожков // Психологічний журнал. – 1994. – № 2. – Т. 15. – С. 146–151.
3. Субкультура /Енциклопедія соціології/ Сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко. — Мн.: Книжный Дом, 2003.— 1312 с.
4. Сокурєнко В.В. Протидія впливу кримінальної субкультури через призму вимог міжна-

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуті питання, пов'язані з особливостями удосконалення правового регулювання діяльності з протидії впливу кримінальної субкультури з урахуванням позитивного досвіду зарубіжних держав у вирішенні зазначених проблем.

родно-правових актів// Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2(13)2016. – С. 11-20.

5. Лукашук И. И. Международное уголовное право : учебник / И. И. Лукашук, А. В. Наумов. – Москва : Спарк, 1999. – 287 с.

6. Барабаш Ю. Г. Конституційна політика України у сфері імплементації міжнародних стандартів прав людини / Ю. Г. Барабаш // Проблеми законності. – 2009. – Вип. 100. – С. 71–83.

7. Уголовно-исполнительский кодекс Российской Федерации. – Москва : Омега-Л, 2012. – 91 с.

8. Уголовно-исполнительский кодекс Республики Беларусь. – Минск : Национальный центр информации Республики Беларусь, 2000. – 144 с.

9. Богунов С. О. Заходи реалізації проекту «Навчальний курс з прав людини для працівників пенітенціарної системи» / С. О. Богунов, А. М. Григоренко, І. В. Іваньків, О. А. Дука // Формування пенітенціарної системи України: проблеми сьогодення : [матеріали науково-практичної конференції, м. Одеса, 25 травня 2012 р.]. – Одеса : УДПтС України в Одеській області, 2012. – С. 163–181.

10. Богатирьев И. Г. Порівняльне кримінально-виконавче право : навч. посібник / Богатирьев И. Г., Копотун И. М., Пузирьев М. С. ; за заг. ред. И. Г. Богатирьева. – Київ : Ін-т кримінально-виконавчої служби, 2013. – 140 с.

11. Шнайдер Г. Й. Криминология / под общ. ред. и с предисл. Л. О. Иванова : пер. с нем. – Москва : Издат. гр. «Прогресс» – «Универс», 1994. – 504 с.

12. Принципи ефективного розслідування і документації катувань та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання: рекомендовані Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 4 груд. 2000 р. № 55/89 // Права людини і професійні стандарти для правоохоронних органів в документах міжнародних організацій. – Київ : Сфера, 2002. – С. 202–206.

13. Права человека и предварительное заключение : сб. междунар. стандартов, касающихся предварительного заключения. – Харків : Консум, 1997. – 124 с.

SUMMARY

Issues, relating to the development and improvement of the ways of legal regulation of counteracting the impact of criminal subculture on social processes, have been and remain the subject of active attention of both domestic and foreign scholars. The current state and tendencies of the development of the impact of criminal subculture on the state of the rule of law not only in prisons, but in the whole in the country objectively demonstrate that traditional approaches prevailing in our country to the formation of the policy of counteracting crime, understanding the tasks and objectives of the activities in this area of public relations, methods and means of achieving them, can not provide normal lifesustaining activity of both prisoners during serving a sentence of imprisonment, and the entire population of Ukraine. Important in this context is the study and practical implementation of positive foreign experience. It is this task is crucial in all legal acts adopted recently in Ukraine aimed at counteracting crime. However, on the basis of the conducted analysis it has been stated that there is no law norms within international and legal practice, which would directly raise the issues of counteracting criminal subculture, including in prisons. Problems of criminal subculture at internationally level are associated with transnational, organized and recidivism crime, although there is not any legal barriers to the stated socially dangerous phenomenon either in general or special international and legal acts or in the national legislations of foreign countries. Most of international and legal acts relating to some extent to the scope of corrections are directed on securing fundamental rights and freedoms of a man and citizen, where prisoners are not restricted to use them under the law and the court verdict. Doctrinal models of social rehabilitation, models of justice, “distracting” programs, etc., which are specific instruments to counter the negative impact of criminal subculture are implemented abroad through these legal sources. The author has summarized that similar mechanisms and experience in Ukraine in general considering taken international commitments can be used as methodological grounds for improving the legal basis of counteracting criminal subculture both in general and in prisons, in particular.

14. Палий М. В. Понятие, признаки, система и наказания по уголовному законодательству Украины и Республики Казахстан : учеб. пособие / М. В. Палий, Е. Н. Бегалиев, Е. С. Назымко и др. ; под ред. В. Н. Бессчасного. – Київ : КНТ, 2009. – 232 с.